

Ryszard M. CZARNY

Uniwersytet J. Kochanowskiego w Kielcach

NAUKI SPOŁECZNE W PROGRAMIE BADAŃ DALEKIEJ PÓŁNOCY¹

High North – Daleka Północ, a może raczej Obszary Północne (tak należy tłumaczyć norweskie pojęcie *nordomrodene*) – to obecnie jeden z kluczowych obszarów w układzie globalnym. Dotyczy również terenów USA i Kanady, ale w najbardziej interesującym nas kontekście europejskim, obejmuje zarówno część kontynentu, wyspy jak i morza (Morze Barentsa, Morze Grenlandzkie) usytuowane za kręgiem polarnym. Obszar ten rozciąga się na terytorium kilku państw, mianowicie: Danii, Norwegii, Szwecji, Finlandii oraz Federacji Rosyjskiej. W epoce wysokich cen surowców energetycznych, topnienia lodów i ocieplenia klimatu, charakteryzują go wysoka aktywność, a nawet pewna nerwowość państw tego regionu. Trudno się temu dziwić jeśli przypomnimy, że według geologów, pod dnem morskim samej tylko Arktyki kryje się około 30% wszystkich nieodkrytych jeszcze zasobów gazu ziemnego na świecie oraz około 13% złóż ropy naftowej. To właśnie na Dalekiej Północy stwierdzenie, iż „Bezpieczeństwo energetyczne i zmiany klimatyczne to wyzwania dla współczesnego świata” nabiera szczególnego znaczenia. Dotyczy bowiem jednego z newralgicznych obszarów naszego globu, gdzie uwarunkowania te mogą złożyć się na wyjątkową kombinację szans i współczesnych zagrożeń.

Aktualne tempo globalnych przemian wywarło ogromny, wręcz decydujący wpływ na Arktykę. Aby zrozumieć aktualną i dającą się przewidzieć sytuację w tym rejonie należy określić zestaw warunków o charakterze wstępnym związanych i mających wpływ na już występujące zmiany i tendencje.

Mają one na tyle istotny charakter, iż możemy je wzorem autorów Raportu „Megatrends”, określić mianem megatrendów. Jest to zrozumiałe jeśli uświadomimy sobie jaki wpływ mają one na zmiany praktycznie wszystkiego, zmieniając nasze życie i sposób myślenia. Dotyczy to również przekształceń społecznych na wszystkich poziomach, od jednostkowych i lokalnych podmiotów, aż po globalne struktury.

Wspomniany raport identyfikuje dziewięć takich zasadniczych trendów:

- 1) wzrost urbanizacji jako globalnego trendu dotyczącego również Arktyki;
- 2) demograficzne wyzwanie, jakim jest ogólne starzenie się populacji („stary pozostaje kiedy młody odchodzi”);
- 3) nieustanna zależność od transferów (własności) i eksploatacji naturalnych zasobów, jako kontynuowana dominanta gospodarki Arktyki;

---

¹ Publikowany tekst jest zapisem wystąpienia podczas konferencji „Poza obleżoną twierdzą. Interdyscyplinarność w nauce o stosunkach międzynarodowych”, która odbyła się 23 listopada 2011 r. na Wydziale Nauk Politycznych i Dziennikarstwa UAM z inicjatywy Polskiego Towarzystwa Studiów Międzynarodowych.

- 4) kontynuowane zanieczyszczenie i trwająca zmiana klimatu będą miały znaczący wpływ na naturę i środowisko Arktyki;
- 5) Arktyka potrzebuje poprawy w zakresie kapitału ludzkiego poprzez inwestowanie w swoich ludzi;
- 6) na rozwój wpływać będą zmiany w naturze wzajemnego oddziaływania między sektorami: publicznym a prywatnym;
- 7) odnawialna energia wniesie wkład do „zielonej” gospodarki;
- 8) wzrost dostępności stwarza możliwości, ale również nowe ryzyka;
- 9) Arktyka jako nowy gracz w globalnej grze.

Wzrost globalnego zainteresowania Obszarami Północnymi, a w szczególności Arktyką, staje się potencjalnym źródłem napięć między potrzebą odkryć, eksploracji a wymogami ochrony. Te równoważne działania wymagają efektywnego kierowania. Zasoby surowcowe ulegają powiększeniu, dlatego powinny być prowadzone w strukturze „zarządzania” (ang. *stewardship*), z większym naciskiem położonym na trwałość (ang. *sustainability*) i zasadę międzygeneracyjnej sprawiedliwości.

Złożoność i gwałtowność doświadczonych zmian wymaga istotnego wysiłku w celu utrzymania należytego „zarządzania” tak w, jak i między państwami Arktyki oraz zainteresowania dla tego kruchego obszaru o wyjątkowym znaczeniu dla globalnej społeczności.

Oznacza to zapotrzebowanie na nowe dane, wiedzę i informację, które są niezbędne dla pogłębionego zrozumienia wzajemnego oddziaływania między różnymi systemami oraz pełnego zrozumienia aktualnych i potencjalnych przyszłych zmian.

W tej sytuacji ośrodki naukowe USA, Kanady, Rosji, państw nordyckich i Niemiec, od kilku już lat podejmują szereg projektów naukowych, dostarczających nie tylko wiedzy i informacji, ale starających się również wychwycić trendy i zapobiegać problemom. W sukurs musi pójść nauka. Sam dialog polityczny, choć ogromnie istotny, już nie wystarczy. Tematyka i temperatura tych dyskusji wskazują na potrzebę ułatwiania koordynacji działań międzynarodowych niezbędnych dla rozwiązywania problemów występujących w rejonie Arktyki.

Z uwagi na fakt, że Polska od dziesięcioleci uczestniczy w badaniach polarnych w zakresie szeroko rozumianych nauk przyrodniczych, istotnym jest by to poznawcze spektrum poszerzyć o nauki społeczne. Sądzę, że dopiero wspólnota działań tych wzajemnie uzupełniających się nauk (przyrodniczych i społecznych) może dać pełniejszy i bardziej wszechstronny obraz obecnej i przewidywanej sytuacji na Dalekiej Północy.

Stąd propozycje z zakresu nauk społecznych do listy priorytetowej tematyki badawczej w zakresie nauk polarnych (opracowywanej przez Komitet Badań Polarnych PAN).

Dyscypliny naukowe: stosunki międzynarodowe, międzynarodowe stosunki gospodarcze, prawo międzynarodowe, politologia, ekonomia, geografia gospodarcza, nauki o bezpieczeństwie.

GLÓWNE KIERUNKI TEORETYCZNE BADAŃ

**Uwarunkowania rozwoju stosunków międzynarodowych w regionach polarnych.
Perspektywa politologiczna:**

- Arktyka jako strategiczny obszar wpływów międzynarodowych: perspektywy teorii stosunków międzynarodowych;
- Cele i strategie działań państw regionu arktycznego – studia przypadków;
- Koncepcje zagospodarowania Arktyki: wspólne dziedzictwo ludzkości czy obszar wyłącznych interesów wybranych państw;
- Perspektywy zarządzania międzynarodowego regionem Arktyki

Uwarunkowania rozwoju stosunków międzynarodowych w regionach polarnych.

Perspektywa prawno-międzynarodowa:

- Sytuacja prawno-polityczna Arktyki i Antarktyki. Studium porównawcze;
- Ramy prawne w zakresie ochrony środowiska regionu Arktyki;
- Specyfika procesów negocjacyjnych w regionie Arktyki;
- Kształtowanie statusu prawnego dna morskiego Arktyki;
- Znaczenie Traktatu Svalbardzkiego w relacjach międzynarodowych w regionie Arktyki;
- Spory i roszczenia delimitacyjne w Arktyce (np. M. Beauforta, M. Barentsa, granica zewnętrznej szelfu kontynentalnego Rosji);
- Arktyczne spory jurysdykcyjne (szczególnie komunikacyjne o status przejść arktycznych).

TEMATYKA SPECJALIZACYJNA

Studia nad problemami bezpieczeństwa obszaru Dalekiej Północy:

- Zagrożenie „wyścigu zbrojeń” w regionie arktycznym;
- Problemy proliferacji broni masowego rażenia w regionie Arktyki;
- Perspektywy demilitaryzacji stosunków międzynarodowych w regionie Arktyki;
- Projektowane reżimy międzynarodowe i środki budowy zaufania w regionie Arktyki;
- Polityczno-prawne problemy zapewniania bezpieczeństwa żeglugi;
- Stanowisko polskiej dyplomacji wobec problemów bezpieczeństwa Dalekiej Północy.

Studia nad rozwojem regionu Dalekiej Północy:

- Tradycje współpracy państw nordyckich na obszarze Dalekiej Północy;
- Perspektywy arktycznej współpracy międzyrządowej między USA, Rosją i Kanadą;
- Perspektywy instytucjonalizacji międzynarodowych stosunków gospodarczych na obszarze Dalekiej Północy;
- Rola ugrupowań subregionalnych na Dalekiej Północy (Rada Nordycka, Euro-Arktyczna Rada Morza Barentsa, Rada Arktyczna itp.);
- Rola organizacji międzynarodowych w tworzeniu prawa i dobrych praktyk w regionie.

Polityka Unii Europejskiej wobec Arktyki

Polska polityka polarna – od współpracy naukowej do dyplomacji publicznej:

- Polska obecność naukowa i polityczna w Arktyce;
- Priorytety rozwoju polskich studiów nad obszarem Arktyki;

- Stanowisko polskiej dyplomacji wobec sporów delimitacyjnych i jurysdykcyjnych w Arktyce;
- Aktywność Polski w organizacjach międzynarodowych działających na obszarze Dalekiej Północy.

Przemiany społeczne, kulturowe, ekonomiczne wśród społeczności lokalnych:

- Wpływ zmian klimatycznych na styl i warunki życia rdzennych mieszkańców Arktyki;
- Ochrona praw rdzennych mieszkańców Arktyki;
- Arktyka jako rejon sprzyjający rozwojowi biznesu i turystyki.

Znaczenie Federacji Rosyjskiej na obszarze Dalekiej Północy:

- Uwarunkowania polityki arktycznej Federacji Rosyjskiej;
- Rosyjskie regulacje prawne dotyczące Arktyki;
- Aktywność Rosji w organizacjach międzynarodowych.

UZASADNIENIE

Przedstawione kierunki określają zasadnicze obszary badawcze z zakresu stosunków międzynarodowych w odniesieniu do obszarów polarnych. Zostały one wyodrębnione w oparciu o kryterium zakresu i tematu analizy, a jednocześnie odzwierciedlają hierarchię ważności poszczególnych zagadnień.

Wskazują kierunki badań i pozwalają na wyodrębnienie wielu szczegółowych problemów badawczych. Zarówno zagadnienia wskazane w dwóch pierwszych punktach, jak i propozycje studiów tematycznych ściśle korespondują z zakresem badań prowadzonych w zakresie polarnych nauk społecznych na świecie.

Warto podkreślić, iż badania zorientowane wokół przedstawionych tematów obok wartości *stricte* naukowej mają także walor użyteczny, gdyż rezultaty prowadzonych prac będą mogły stanowić źródła wiedzy dla analiz i ocen bieżących i perspektywicznych kierunków zmian sytuacji politycznej w regionach polarnych.

UWARUNKOWANIA INSTYTUCJONALNO-ORGANIZACYJNE

- Zespół Nauk Społecznych i Historii Polskich Badań Polarnych Komitetu Badań Polarnych PAN (15 profesorów i dr hab., 11 doktorów, 7 magistrów (doktorantów): UJ, AMW, UJK, UG, UW, UMCS);
- *Polar Task Force* w MSZ – współpraca z amb. J. Wolskim i amb. M. Czyżem;
- Katedra Krajów Europy Północnej – zespół badawczy Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach;
- *Nordic Information Centre* na Uniwersytecie Jagiellońskim – jako koncept i ewentualnie krajowa filia *Arctic Information Centre* w Rovaniemi;
- w trakcie realizacji:
  - członkostwo w *EU Northern Dimension Institute*,
  - członkostwo w *Arctic Information Centre* w Rovaniemi.

PUBLIKACJE

Monografie w przygotowaniu:

- R. M. Czarny, *Daleka Północ – szansa czy wyzwanie XXI wieku?*, planowane wydanie, marzec 2012.
- K. Kubiak, *Spory i interesy państw w Arktyce z perspektywy XXI wieku*, planowane wydanie luty 2012.
- Publikacja pokonferencyjna pod red. M. Leszczuka, UMCS Lublin, I kwartał 2012.

Periodyki:

- „**Zeszyty Humanistyczno-Społeczne**” Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach, tom poświęcony *High North* (ukáže się w lutym 2012 na UJK). Tytuł publikacji *Daleka Północ w globalizującym się świecie*. Praca zbiorowa stanowi owoc współpracy naukowej badaczy reprezentujących kilka środowisk; m.in. UJ, AMW, UJK i skandynawistów Uniwersytetu Gdańskiego. Przedłożony materiał składa się z opracowań o różnorodnej tematyce, dotyczących problematyki zarówno w wymiarze międzynarodowym, jak i wewnętrznym oraz relacji bilateralnych. Zasadnym wydawało się przyporządkowanie ich do 4 podstawowych grup tematycznych. Wszystkie one dotyczą współczesnych problemów Dalekiej Północy, w tym Arktyki, Skandynawii, czy szerzej ujmując, państw nordyckich.
- „**Przegląd Strategiczny**” Uniwersytetu A. Mickiewicza w Poznaniu, tom w j. angielskim poświęcony współczesnym zagadnieniom Dalekiej Północy, planowane wydanie II połowa 2012.

* * *

Mimo wiecznej zmarzliny i lodu, odległości i trudnej dostępności, gospodarka Obszarów Północnych nie funkcjonuje w izolacji i tym samym nie jest chroniona przed skutkami wpływów i decyzji zewnętrznych. Stanowi miejsce styku najnowszych technologii i szczególnie tradycyjnych technik dających jednak możliwość przeżycia w wyjątkowo trudnych warunkach klimatycznych. Wszystko to odbywa się w regionie zmiany, doświadczającym skutków procesów globalnych oraz implikacji wynikających z rywalizacji o dostęp nie tylko do obecnych, ale i przyszłych, potencjalnych zasobów, gdzie wraz ze wzrostem globalnych oczekiwań co do eksploracji zasobów naturalnych Arktyki na skalę przemysłową, rosnać będą ich środowiskowe i ludzkie koszty. Kluczowym wyzwaniem okazuje się więc być połączenie działalności ekonomicznej z integralnością środowiskową. Tylko takie ujęcie pozwala osiągnąć cel, jakim być powinien zrównoważony rozwój ekonomiczno-społeczny tego regionu. Jego istotę najlepiej chyba opisują dwa kluczowe pojęcia: **koegzystencja** (działalność przemysłowa z uwzględnieniem dbałości o ekologię) oraz **wiedza** (wszechstronna znajomość specyfiki regionu, jego potrzeb i uwarunkowań, a także świadomość konieczności prowadzenia dalszych badań). Zmiany klimatyczne nie są już abstrakcyjną ideą, lecz rzeczywistością kreującą zupełnie nowe rodzaje wyzwań. Również tych mających znaczenie z punktu widzenia bezpieczeństwa państw jak i całych regionów, a nawet środowiska naturalnego i ekonomiczno-politycznej stabilizacji w układzie globalnym.

Ponieważ najbardziej wyraźne stają się one na obszarach arktycznych, wpływają tym samym na zmianę warunków życia ludności zamieszkującej Obszary Północne. W tej sytuacji konieczne jest całościowe potraktowanie kwestii dotyczących środowiska, rozwoju gospodarki i zarządzania. Polityka w dziedzinie Obszarów Północnych musi być przede wszystkim oparta o współpracę i dialog z innymi państwami w rejonach arktycznych.

STRESZCZENIE

Daleka Północ podlega gwałtownym przeobrażeniom. Zmiana klimatu ma wpływ na środowisko, co powoduje reperkusje dotyczące życia mieszkańców tych rejonów, poczynając od transportu, aż po codzienną aktywność skupiającą się na potrzebie przeżycia. Zmiany powyższe rodzą szereg trudnych pytań o aktualne i przyszłe wyzwania oraz granice możliwego ryzyka. Trudno się temu dziwić, jeśli stajemy oto wobec zderzeń, mogących powodować polityczne, społeczne, ekonomiczne i kulturowe zakłócenia dla ludzi i całych społeczności zamieszkujących te obszary. Z myślą o zminimalizowaniu możliwych i nieodwracalnych strat oraz rodzącego się na różnych polach zarzewia możliwych konfliktów, istotnym jest by królujące tam dotychczas badania z zakresu szeroko rozumianych nauk przyrodniczych zostały możliwie szybko uzupełnione przez nauki społeczne. Chodzi o to by przyrodnicze i społeczne trajektorie zmian na Północy były poddane programowi zintegrowanych badań naukowych.

SOCIAL SCIENCES IN THE RESEARCH PROGRAM OF HIGH NORTH

ABSTRACT

High North is undergoing rapid changes. Climate change influences the environment which in turn brings about serious consequences to the life of inhabitants of that region, starting with transport and ending with their daily activities which used to focus on simple survival. These alterations bring forth several difficult queries about current and future challenges, as well as limits of probable risk taking. It is hardly surprising since we are facing possible events which might cause serious political, social, economic and cultural disruptions for individuals and whole communities inhabiting those areas. With view to minimize potential and irreparable losses, as well as the emerging sources of probable conflicts in various fields, it is of vital importance that the currently reigning supreme research in the broadly understood natural sciences be supplemented by social sciences as soon as possible. The point is to make natural and social paths of changes in the North become the subject of comprehensive scientific and scholarly research.